

«Το σχολικό Bullying και στο νηπιαγωγείο;»

Μια κριτική αναφορά της βιβλιογραφίας από την **Παρασκευή Φώτη**. Εκπαιδευτικός ΠΕ60 , Ψυχολόγος (Πρόγραμμα Ψυχολογίας) - Μουσικός , Med στις Επιστήμες Αγωγής, Υποψήφια Διδάκτωρ Πανεπιστημίου Αθηνών.

Έννοια σχολικού Bullying και οριοθέτηση του προβλήματος και της αναγκαιότητας διερεύνησης του.

Το φαινόμενο του εκφοβισμού και της θυματοποίησης του παιδιού, ή αλλιώς , το φαινόμενο του bullying , είναι ένα φαινόμενο που έχει προσελκύσει το ενδιαφέρον της διεθνούς έρευνας και λόγω της ραγδαίας αύξησης κυρίως κατά τις τελευταίες δεκαετίες αλλά και λόγω του ότι έχει βρεθεί να σχετίζεται με την εμφάνιση ψυχολογικών και μαθησιακών προβλημάτων στα «θύματα» , όπως είναι η κατάθλιψη , η μοναξιά, η χαμηλή αυτοεκτίμηση , η κοινωνική ανησυχία κ. α . (Schuster, 1996. Thomson, Arora & Sharp, 2002. Rigby, 2008. Swearer, Espelage & Napolitano, 2009)

Το σχολικό bullying (εκφοβισμός , παρενόχληση) είναι ένα είδος bulling που εμφανίζεται στο πλαίσιο του σχολείου είτε και έξω από αυτό. Το bulling μπορεί να πάρει διαφορετικές μορφές , δηλαδή μπορεί να είναι είτε σωματικό , είτε λεκτικό ή συναισθηματικό και βασικό του χαρακτηριστικό είναι ότι επαναλαμβάνεται μέσα σε κάποιο χρονικό διάστημα. Εν τούτοις θα πρέπει να αναφέρουμε ότι ο σχολικός εκφοβισμός δεν είναι ένα καινούργιο φαινόμενο. Αρκεί να αναλογιστούμε περιστατικά της παιδικής μας ηλικίας με έναν ή περισσότερους «παλληκαράδες» στο χώρο του σχολείου ή της γειτονιάς και πιθανόν , τη στιγμή που κάποιοι από εμάς βιώσαμε για μία ή περισσότερες φορές μια μορφή εκβιασμού και υπήρξαμε θύματα , ενώ κάποιοι άλλοι υπήρξαμε «ουδέτεροι» παρατηρητές εκφοβιστικών επεισοδίων. Ο ορισμός του εκφοβισμού που θα χρησιμοποιηθεί στην παρούσα έρευνα είναι ο γνωστός ορισμός του Olweus(1994).

Ένα παιδί εκφοβίζεται ή θυματοποιείται με τους παρακάτω γενικούς τρόπους : Όταν ένα άλλο παιδί ή ομάδα παιδιών του λέει επανειλημμένα άσχημα και απειλητικά λόγια ή όταν το χτυπούν , το κλωτσούν , το κλειδώνουν σε ένα δωμάτιο , του στέλνουν αισχρά σημειώματα ή όταν το αποκλείουν σκόπιμα από τις παρέες τους και δεν του μιλά κανένας. Με άλλα λόγια όταν κάποιο παιδί ή παιδιά δημιουργούν και επιβάλλουν ή προσπαθούν να επιβάλλουν αρνητικές και επιζήμιες γι ' αυτό καταστάσεις. Αυτές οι καταστάσεις μπορεί να συμβαίνουν συχνά , ενώ είναι δύσκολο για το παιδί που θυματοποιείται να προστατέψει τον εαυτό του από τέτοια περιστατικά . Εκφοβισμός είναι ακόμα, όταν ένα παιδί δέχεται επανειλημμένα κακοήγη πειράγματα και χλευασμό. Εν τούτοις , δεν θεωρείται

εκφοβισμός όταν δύο παιδιά της ίδιας δύναμης έχουν μια άγρια λογομαχία ή ένεν καυγά μεταξύ τους. (Whitney & Smith 1993, σ. 7. Olweus 1994, s. 1173)

Πολλά εκπαιδευτικά προγράμματα παρέμβασης έχουν γίνει σε χώρες όπως τη Νορβηγία και την Αγγλία κατά του bullying και μελέτες έχουν δείξει ότι αυτά τα προγράμματα μπορεί να είναι αποτελεσματικά , ενώ η δημιουργία ενός προγράμματος πρόληψης του προβλήματος από τον Νορβηγό καθηγητή Dan Olweus (Olweus Bullying Prevention Program) που αρχικά παρουσιάστηκε , τελειοποιήθηκε και εφαρμόστηκε σε 42 σχολεία στο Bergen και εφαρμόζεται σήμερα σε πολλές χώρες του κόσμου. Τα προγράμματα αυτά επικεντρώνονται συνήθως στην αύξηση της ευαισθητοποίησης , την εποπτεία , την καθιέρωση σαφών κανόνων , την αποφυγή εκδήλωσης νέων περιστατικών , την παροχή υποστήριξης και προστασίας σε θύματα αλλά και την βελτίωση των σχέσεων μεταξύ των συνομηλίκων στο σχολείο (Olweus,1999).

ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Το bullying ως ένα πολυδιάστατο κοινωνικό φαινόμενο , εμπεριέχει μια ανισορροπία δυνάμεων μεταξύ θύτη και θύματος (Elliot, 1997 στο Τσαγκάρη , 2003:29). Η πρόκληση σωματικών τραυμάτων , το κλέψιμο , τα χαστούκια , οι μπουνιές , οι επιθέσεις , οι σχολικές φάρσες , τα πειράγματα και η κακοποίηση , το σπρώξιμο αποτελούν παραδείγματα σωματικού bullying . Παραδείγματα συναισθηματικού bullying μπορεί να είναι η διάδοση φημών προς κάποια άτομα συνήθως αρνητικά και κακεντρεχή, η σκόπιμη αγνόηση κάποιων ατόμων – η σιωπηλή μεταχείριση , η παρενόχληση , η πρόκληση , η απόκλιση ορισμένων από μια ομάδα, η «πρόσληψη» κάποιων να παρενοχλήσουν άλλους.

Το λεκτικό bullying μπορεί να περιλαμβάνει τη χυδαία γλώσσα (βωμολοχίες) , τους άσχημους χαρακτηρισμούς σε κάποιους , τους αρνητικούς σχολιασμούς του ατόμου – στόχου , τα ταπεινωτικά σχόλια και τα "σκληρά» πειράγματα. Το cyberbullying , τέλος , περιλαμβάνει τη χρήση των νέων τεχνολογιών επικοινωνίας και πληροφοριών (κινητά τηλέφωνα , emails, διαφημιστικές προσωπικές ιστοσελίδες) ως μέσα για την εκδήλωση σκόπιμης , επαναλαμβανόμενης και εχθρικής συμπεριφοράς προς ένα ή περισσότερα άτομα με στόχο να τα βλάψουν (Qing Li, 2005 :3).

Πολλές αρμοδιότητες των μελών μιας σχολικής ομάδας είναι ότι πρέπει να βοηθήσουν τα θύματα του bullying . Μετά την εξέταση της κατάστασης , μπορεί να θεωρηθεί η παρέμβαση αναγκαία και να αντιμετωπιστεί η κατάσταση. Ερευνητές (Olweus , 1993, Craig and Peplar , 2003 , Ross , 1996, Morrison, 2001) παρέχουν αρκετές στρατηγικές που καλύπτουν τρόπους για να επιτευχθεί η μείωση του bullying .

Ο μαθητής – δράστης , έχει ως χαρακτηριστικό του γνώρισμα την επιθετικότητα προς τους συνομηλίκους τους , μια πιο θετική στάση προς τη βία και τη χρήση βίαιων μέσων σε σχέση με τους υπόλοιπους μαθητές. (Olweus, 1993) . Έχουν σχετικά μια θετική άποψη για τον εαυτό τους (Olweus , 1973b,1978 και 1984), ενώ τα αγόρια έχουν συνήθως μεγαλύτερη σωματική δύναμη από τους υπόλοιπους συνομηλίκους τους και ειδικότερα από τα θύματά τους (Olweus , 1978). Ο ίδιος χαρακτηρίζει μύθο την άποψη ότι ο μαθητής – δράστης διακατέχεται από μεγάλη ανασφάλεια και άγχος χρησιμοποιώντας «έμμεσες» μεθόδους , όπως τεστ ορμονών άγχους και τεστ προσωπικότητας κατά τα οποία οι «νταήδες» εμφάνιζαν ασυνήθιστα λιγότερο άγχος και ανασφάλεια και επιπλέον δεν παρουσίαζαν χαμηλή αυτοεκτίμηση.

Αντίθετα τα χαρακτηριστικά των θυμάτων είναι διαφορετικά από αυτά των δραστήων. Η διεθνής επιστημονική έρευνα περιγράφει δύο κατηγορίες θυματοποιημένων μαθητών, τα παθητικά θύματα τα οποία είναι ήσυχα , ευαίσθητα , ανασφαλή και αγχώδη με χαμηλό αυτοσυναίσθημα και ανεπαρκείς κοινωνικές δεξιότητες που εμποδίζουν τη δημιουργία φιλικών σχέσεων και οδηγούν το παιδί σε μοναξιά (Olweus, 1994. Fox & Boulton , 2005. Nansel et al 2001) και τα προκλητικά θύματα , τα οποία έχουν πολλά από τα παραπάνω χαρακτηριστικά και επιπλέον , τείνουν να είναι υπερκινητικά (Kumpulainen & Räsone, 2000) να θυμώνουν και να εξοργίζονται εύκολα (Olweus, 1993).

Ως προς τα ελληνικά δεδομένα , αναφέρουμε την έρευνα του Παναγιώτη Καλλιώτη, μια σημαντική παρακαταθήκη για την ελληνική κοινωνία , κατά την οποία περιγράφονται το πρόβλημα του θύτη και του θύματος και διαπιστώνονται περιστατικά σχολικού εκφοβισμού στα ελληνικά σχολεία και σχολικής επιθετικότητας , που , όπως φαίνεται από τη μελέτη των ευρημάτων , ορίζεται ως μια συνέργεια διαφόρων αρνητικών ενεργειών κυρίως φυσικής υφής και φυσικής βίας , κάτι στο οποίο συμφωνούν και έρευνες των Agora & Thomson(1987) , Olweus (1993), Kalliotis (1994, 2000).

Ποιες όμως μπορεί να είναι οι συνέπειες των μορφών εκφοβισμού που αναφέραμε που καταστούν το φαινόμενο ιδιαίτερα σημαντικό προς διερεύνηση; Όπως αποκαλύπτει ο Olweus (1993) μετά από διαχρονική έρευνα που διεξήγαγε , άτομα που υπήρξαν θύματα εκφοβισμού στην ηλικία των 12 έως 15 ετών , είχαν υψηλότερα επίπεδα κατάθλιψης και χαμηλότερη αυτοεκτίμηση σε σύγκριση με τους ενήλικες που δεν είχαν υποστεί εκφοβισμό. Αναγνωρισμένος ως μια μορφή επιθετικής συμπεριφοράς , «ο εκφοβισμός χαρακτηρίζεται από επαναλαμβανόμενη βία και από ανικανότητα του θύματος να αμυνθεί και να προστατέψει τον εαυτό του» (Sarouna, 2008, σ. 199).

Η βιβλιογραφία , καταδεικνύει διαφοροποιήσεις ανάλογα με το φύλο του παιδιού- θύματος και συγκεκριμένα για τα αγόρια- θύματα τα οποία

εκμυστηρεύονται σε μικρότερο βαθμό αυτό που τους συμβαίνει από τα κορίτσια (Baumer, 2002, Block, 1974, Conaway & Lohr, 1994, Fozzi et al . 1999. Newman et al 2001 στο Unnever & Cornell, 2004:376) αλλά και ως προς την ηλικία των θυμάτων , όπου οι μικρότεροι σε ηλικία εμπιστεύονται σε μεγαλύτερο βαθμό τους ενήλικες από τα μεγαλύτερα παιδιά – θύματα (Byrne,1994,Losel & Bliesener, 1999, Smith,1999, Smith et al , 2001 στο Unnever & Cornell,2004:376).

Η διεθνής έρευνα έχει αποκαλύψει ότι η εκφοβιστική συμπεριφορά αποτελεί συχνά προγνωστικό παράγοντα ψυχιατρικών προβλημάτων όπως είναι η κατάθλιψη, το άγχος , η πτωχή κοινωνική και συναισθηματική προσαρμογή και ο αυτοκτονικός ιδεασμός (Espelage, Bosworth & Simon, 2001. Leadbeater, Boone, Sangster & Mathieson , 2006. Baldry 2003,2004, Kim, Koh & Leventhal, 2005).

Για όλους τους παραπάνω λόγους , η διερεύνηση των θεμάτων που αφορούν στον εκφοβισμό και τη θυματοποίηση θεωρείται πολύ σημαντική , ενώ , επιπλέον η διερεύνηση του θέματος στον ελληνικό χώρο κρίνεται αναγκαία λόγω της έλλειψης σχετικών ερευνών συγκριτικά με άλλες χώρες και της ολοένα αυξανόμενης εμφάνισης του φαινομένου και στη χώρα μας.

Οι έρευνες σχετικά με την ύπαρξη του εκφοβισμού στο νηπιαγωγείο

Υπάρχει σχολικός εκφοβισμός στο νηπιαγωγείο; Αν και η έρευνα στο νηπιαγωγείο είναι πολύ νέα , η απάντηση σύμφωνα με έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί στον Καναδά ,(Alasker, F.D. & Nägele, C., 2008) είναι ένα καθαρό ναι , ενώ όλες οι μελέτες που έχουν πραγματοποιηθεί σε διαφορετικές χώρες , έχουν καταλήξει ότι ο εκφοβισμός συμβαίνει με τις γενικές του ιδιότητες που προαναφέραμε , τόσο στο νηπιαγωγείο , όσο και στο δημοτικό σχολείο.(Stassen Berger , K. 2007), (Alasker, F.D. 2004).

Οι πρώτες μελέτες για την ύπαρξη εκφοβισμού κατέληξαν σε συμπεράσματα τόσο για την ύπαρξη κοινωνικής επιθετικότητας όσο και για την ύπαρξη σωματικής βίας στην προσχολική εκπαίδευση (Russell et al. 2003), ενώ ομοίως στη Γραμμή Βοήθειας για Παιδιά (www. Kidshelp.com.au) στο Κουίνσλαντ της Αυστραλίας που έχει συσταθεί για τον εντοπισμό νέων θυμάτων σωματικής ή λεκτικής επιθετικότητας -θυμάτων εκφοβισμού, έλαβε 19 κλήσεις από παιδιά προσχολικής ηλικίας, μικρότερης των πέντε ετών , σε ένα μόνο χρόνο. Παραθέτουμε ένα παράδειγμα , όπως αυτό περιγράφεται από τη νηπιαγωγό , κατά τη διάρκεια της έρευνας που πραγματοποιήθηκε στο Καναδά (Alasker, F.D. & Nägele , C.,2008) :

Ο Μάϊκ ήθελε πολύ να παίξει με τη Σάρα, τον Άντριου και τη Σιμόν. Συνήθως το ζητούσε από τα παιδιά και συχνά έπαιρνε την ίδια απάντηση : δεν τον θέλουν. Συνεχώς τον αγνοούσαν και του έλεγαν ότι δεν είναι καλός για τίποτα. Κάποιες φορές , ωστόσο, του ζητούσαν να παίξει μαζί τους. Αυτό συνέβαινε όταν «έπαιζαν»

την οικογένεια και ήθελαν ένα σκύλο. Οι σκύλοι δεν μιλούνε και πρέπει να κάνουν ό,τι τους λένε. Ο Μάϊκ , μετά από 5 λεπτά περίπου αισθανόταν πολύ λυπημένος και έτρεχε μακριά..

Το παραπάνω περιστατικό, που θεωρώ ότι και εκπαιδευτικοί της προσχολικής ηλικίας το έχουν βιώσει, ίσως με διαφορετικά δεδομένα, δεν είναι μια «παιγνιώδη» κατάσταση, αλλά ούτε και μια διαμάχη μεταξύ των παιδιών. Είναι μια τυπική περίπτωση εκφοβισμού που συμβαίνει επανειλημμένως στο χώρο του νηπιαγωγείου, ενώ ταυτόχρονα έχει όλα τα στοιχεία του bullying που συμβαίνει στο δημοτικό σχολείο και συγκεκριμένα: ένα παιδί που αποτελεί επανειλημμένα στόχο αρνητικών ενεργειών, αρκετά παιδιά παραμένουν μαζί και το αντιμετωπίζουν ως θύμα, σε μια κατάσταση που το παιδί – θύμα δεν μπορεί και δεν έχει τη δυνατότητα να υπερασπιστεί τον εαυτό του και ένα ενήλικα που δεν γνωρίζει εάν και πως πρέπει να μεσολαβήσει.

Κάποιοι εκπαιδευτικοί, ίσως και γονείς θα μπορούσαν να αναρωτηθούν και να σκεφθούν, ότι τα μικρά παιδιά δεν είναι ικανά για τόση «κακία». Σύμφωνα όμως με τις έρευνες που προαναφέραμε οι οποίες πραγματοποιήθηκαν για 15 χρόνια, τα αποτελέσματά της έδειξαν, ότι τα παιδιά δεν χρειάζεται να είναι ή να θεωρούνται «κακά» στα «θύματα» τους. Χρειάζεται απλά να μάθουν ότι η συμπεριφορά τους ενισχύεται ή ακόμη και επιβραβεύεται και θα συνεχίσουν απλά να την έχουν.

Μελέτες παρατήρησης εκφοβισμού, υπήρξαν και στις Ηνωμένες Πολιτείες, οι οποίες κατέληξαν στο συμπέρασμα της ύπαρξης βίας και εχθρότητας στη προσχολική τάξη (Ostrom et al. 2004), ενώ σε μια άλλη μελέτη (Ostrom & Keating, 2004), η εκφοβιστική συμπεριφορά παραμένει σταθερή και γίνεται ολοένα και πιο σοβαρή, κάνοντας επιτακτικό και αναγκαίο τον προβληματισμό: γιατί το θέμα δεν έχει εξεταστεί και στα νηπιαγωγεία (Ostrom et al. 2004), όταν, όπως έχουν επισημάνει και οι ερευνητές, τα θεμέλια της επιθετικής συμπεριφοράς πολλαπλασιάζονται όταν δεν αντιμετωπίζονται.

Ο Ostrom (2004) παρότρυνε έντονα τους εκπαιδευτικούς για την αντιμετώπιση του εκφοβισμού από νωρίς όταν αυτή συμβαίνει, στο χώρο της προσχολικής εκπαίδευσης. Η πρώτη εμπειρία του παιδιού σε ένα κοινωνικό περιβάλλον με τους άλλους, είναι κατά κύριο λόγο η είσοδος του στο χώρο του νηπιαγωγείου, ενώ η μελλοντική αντίληψη του παιδιού για το σχολείο καθορίζεται κατά πολύ από αυτή την εμπειρία. Ένα ασφαλές και φιλόξενο σχολείο, που επιτρέπει στο παιδί να αλληλεπιδρά και να μαθαίνει ελεύθερο από φόβο, είναι ένα υγιές σχολείο, σε αντίθεση με το σχολείο που επικρατούν τα πειράγματα, η γελιοποίηση, ακόμη και η σωματική βία ή το σπρώξιμο. Μερικά παιδιά αναφέρουν ότι οι «εκπαι

δευτικοί δεν κάνουν τίποτα, και τα παιδιά δεν σταματούν εάν δεν τους κάνει ο δάσκαλος να σταματήσουν» (Sprung et al.2005). Αυτό δεν αποτελεί έκπληξη, καθώς ο πολιτισμός μας δεν έχει πλήρως αποδεχτεί ότι εκφοβιστική συμπεριφορά μπορεί να αρχίσει από τα τέσσερα ή πέντε χρόνια της ηλικίας των παιδιών, οι εκπαιδευτικοί προσχολικής ηλικίας μπορεί να μην έχουν καλά εκπαιδευτεί στο να αντιμετωπίσουν τέτοιου είδους εκφοβιστικές και βίαιες συμπεριφορές.(McCarnes, K., K. Nelson, & N. Sager. 2005).

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Alasker, F.D.(2004). The Bernese program against victimization in kindergarden and elementary school. Cambridge: Cambridge University Press, (pp.289-306).

Alasker, F.D. ,& Nägele , C. (2008) . Vulnerability to victimization in kindergarden: Need for a differentiation between passive and aggressive victims. Meril- Palmer Quarterly.

Andreou,Eleni(2001). Bully/Victim problems and their association with coping behavior in conflictual peer interactions among school-age children. *Educational Psychology*, 21,1,59-66.

Arora, C.M.J. and Thomson, D.A.1987. Defining Bulluig for Secondary school. *Education and Child Psychology*, Vol.4, No 3&4,p.p.110-120.

Baldry, A.C. (2003). Bullying in schools and exposure to domestic violence. *Child Abuse and Neglect*, 27, 713-732.

Baldry, A.C. (2004). The impact of direct and indirect bullying on the mental and physical health of Italian youngsters. *Aggressive Behavior* , 30 (5), 343- 355.

Baumer , E. 2002. Neighbourhood disadvantage and police notification by victims of violence. *Chriminology*, 40 : 579-616.

Block, R. 1974. Why notify the police: the victim's decision to notify the police of an assault. *Chriminology*, 11 : 555-569.

Byrne, B.J.(1994), Bullies and victims in a school setting with reference to some Dublin schools. *The Irish Journal of Psychology*, 15, 574-586.

Conaway, M., Lohr, S. .1994. A longitudinal analysis of factors associated with reporting violent crimes to the police. *Journal of Quantitative Chriminology*,10: 23-39.

Elliot, M. 1997. 101 Ways to Deal with Bullying: A Guide for Parents, Hodder & Stoughton, London.

Espelage, D.L., Swearer, S.M., 2004. Bullying in American schools: A social – ecological perspective of prevention and intervention. (pp. 37-61). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

Fonzi , A., Genat, M.L., Menesini, E., Bacchini, D., Bonino, S., Costabile, A., 1999, Italy. In: Smith, P.K., Morita, J-TJ, Olweus, D., Catalano, R., Slee, P. Editors. The nature of school bullying. A cross-national perspective. New York: Routledge. P.140-156.

Fox , C.L., & Boulton , M.J. (2005). The social skills problems of victims of bullying: Self, peer and teacher perceptions. *British Journal of Educational Psychology*, 75(2), 313-328.

Graig, W.M.,& Pepler, D.J. (2003) .Identifying and Targeting Risk for Involvement in Bullying and Victimization. *Canadian Journal of Psychiatry*, 48, 577-583.

Kalliotis, P.A. 1994. A Comparison of the Insiders of Bullying in English and Greek Schools and for Pupils between 11 and 12 years old. Sheffield University : Unpublished M. Ed. Thesis.

Kalliotis , P.A. 2000. Bullying as a Special Case of Aggression – Procedures for Cross-Cultural Assessment, *School Psychology International*, 21(1):47-64.

Kim, Y.S., Leventhal, B.L., Koh, Y.J., Hubbard , A., & Boyce, W.T. (2006). School bullying and youth violence: Causes or consequences of psychopathologic behavior? *Archives of General Psychiatry*, 63(9), 1035-1041.

Kumpulainen, K., and Rasanen, E., (2000). Children involved in bullying at elementary school age. Their psychiatric symptoms and deviance in adolescence. An epidemiological sample. *Child Abuse and Neglect*, 24, 1567-1577.

Leadbeater, B., Boone, E.M., Sangster, N.A.,& Mathieson, L.C. (2006). Sex differences in the personal costs and benefits of relational and physical aggression in high school. *Aggressive Behavior*, 32 (4), 409-419.

Losel, F., and Bliesener, T., (1999) .The Nature of School Bullying. A Cross- National Perspective. London: Routledge.

McCarnes, K., K. Nelson, & N. Sager. 2005. Bully-proofing in early childhood: Building a caring community. Longmont, CO: Sopris West Educational Services.

Morrison, B., (2001). From bullying to responsible citizenship: a restorative approach to building safe school communities. Unpublished manuscript. Research School of Social Sciences , Australian National University.

Nansel, T., R., Overpeck, M., Pilla, R.S., Ruan, W.J., Simons-Morton, B., & Scheidt, P. (2001). Bullying behaviors among US youth: Prevalence and association with psychosocial adjustment. *Journal of the American Medical Association*, 285(16), 2094-2100.

Newman, R.S., Murray, B. & Lucier, C. (2001). Confrontation with aggressive peers at school students' reluctance to seek help from the teacher. *Journal of Educational Psychology*, 93: 398-410.

Olweus, D., (1973b). Personality and aggression. In J.K.Cole & D.D.Jensen (Eds.), *Nebraska Symposium on Motivation 1972*. Lincoln: University of Nebraska Press.

Olweus, D., (1978). *Aggression in the schools. Bullies and whipping boys*. Washington, D.C.: Hemisphere Press (Wiley).

Olweus, D., (1984). Aggressors and their victims : Bullying at school . In N. Frude & H. Gault (Eds.), *Disruptive behavior in schools*. New York: Wiley.

Olweus, D., (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Oxford: Blackwell.

Olweus, D., (1994). Annotation : Bullying at school: Basic facts and effects of a school based intervention program. *Journal of Child Psychology & Psychiatry*, 35(7), 1171-1190.

Olweus, D., (1999). Sweden. In *The Nature of School Bullying : A Cross-National Perspective* , Smith, P.K., Morita, Y., Junger-Tas, J., Olweus, D., Catalano, R., Slee, P., (eds.). Routledge: London and New York.

Ostrov, J.M., K.E. Woods, E.A. Jansen, J.F. Casas, & N.R. Crick. 2004. An observational study of delivered and received aggression, gender and social-psychological adjustment in preschool: "This White Crayon Doesn't Work..." *Early Childhood Research Quarterly* 19: 355-371.

Ostrov, J.M., & C.F. Keating. 2004. Gender differences in preschool aggression during free play and structured interactions: An observational study. *Social Development* 13: 255-277.

Qing Li, (2005). New bottle but old wine: A research of cyberbullying in schools *Computer in Human Behaviour*, Vol. 23, Issue 4. p.p. 1777-1791

Ribby, Ken , (2008). Σχολικός εκφοβισμός : Σύγχρονες απόψεις (επιμ. Άκης Γιοβαζολιάς) , Αθήνα : Εκδόσεις Τόπος.

Russell, A., C.H. Hart, C. Robinson, & S.F. Olsen. 2003. Children's sociable and aggressive behavior with peers. A comparison of the U.S. and Australia, and

contributions of temperament and parenting styles. *International Journal of Behavioral Development* 27: 74-86.

Ross, D.M., (1996), *Childhood Bullying and Teasing. What School Personnel, Other Professionals and Parents Can Do*. Alexandria, V.A.: American Counselling Association.

Sapouna , Maria, (2008). Bullying in Greek primary and secondary schools. *School Psychology International*, 29(2) : 199-213

Schuster, B., (1996). Rejection, exclusion and harassment at work and in schools: an integration of results from research on mobbing, bullying and peer rejection. *European Psychologist*, (1), 293-217.

Smith, P., (September 1999). Nature and prevention on Bullying , Objectives and Progress. Network Project. Paper distributed at : IX *European Congress on Developmental Psychology*, Σπέτσες.

Sprung, B., M. Froschl, & B. Hinitz. 2005. *The anti-bullying and teasing book for preschool classrooms*. Beltsville, MD: Gryphon House, Inc.

Stassen Berger, K. (2007). *Update on bullying at school: Science forgotten?* *Developmental Review*, 27,90-126

Swearer , S.M., Espelage, D.L. & Napolitano S.A.(2009). *Bullying : Prevention and intervention*. New York: The Guilford Press.

Thomson, D., Arora, T., & Sharp, S. (2002). *Bullying – effective strategies for long-term improvement*. London: Routledge/ Falmer.

Τσαγκάρη , Μ. (Tsaghari), (2003). Bullying: Η βία και η επιθετικότητα μεταξύ συνομηλίκων στην παιδική ηλικία. *Κοινωνική Εργασία*. Τευχ. 69, σ. 29-42. Αθήνα.

Unnever, J.D., Cornell, D.G. (2004). Middle School Victims of Bullying : Who Reports Being Bullied? *Aggressive Behavior*, 30: 373 – 388.

Whitney, Irene & Smith, Peter (1993). A survey of the nature and extent of bullying in junior / middle and secondary schools, *Educational Research*, 35, (1), 3-25.